

Cuprins

Cuvânt înainte / 7

Capitolul 1. Retrospective și perspective (L. Bazin și M. Selim) / 11

- Economicul în substanță / 11
- Economiile „tradiționale” și capitalismul / 15
- Incizii ale economicului / 24
- Ocurențele politice ale muncii / 29
- Piața și mimerile ei / 37
- Anexă. Despre polisemia banilor (G. Althabe) / 46

Capitolul 2. Întreprindere și mondializare (M. Selim) / 53

- Delimitări / 53
- Antropologia în fața muncii / 56
- Ancheta etnologică în întreprindere / 59
- Orientări / 70
- Încleștări ideologice / 73
- Problematici evolutive / 73
- Etnicizarea întreprinderii și culturalizarea pieței / 81
- Interogații în fața mondializării / 92

Capitolul 3. Industrializare, dezindustrializare (L. Bazin) / 101

- (Dez)Învestiri etnologice / 102
- Alterizare și folclorizare / 104
- O scenă științifică incertă / 111

Prospecții / 118

Munca și cartierele: conjugarea și disjuncția lor / 118

Întreprindere, muncă și comercializare / 123

O reconstrucție imaginară a dominației / 129

Economie și politică: metamorfoze / 137

Capitolul 4. Economie și colonizare – Congo, 1961 (G. Althabe) / 143

Regiunea nord-congoleză / 143

Densitatea populației / 145

Volumul satelor / 147

Centrele semiurbane / 149

Încadrarea populației: șefia / 154

Viața economică / 155

Consumul / 161

Economia satului-palmier în situația colonială / 164

Okelataka / 185

Universul material / 187

Istoria arborelui de cafea / 195

Activitățile de producție / 199

Vânătoarea / 206

Circulația monetară / 210

Investigație psihosociologică / 220

Raporturile comerciale / 225

Raportul de paradă / 230

Abrevieri / 235

Bibliografie / 237

Cuvânt înainte

Laurent Bazin și Monique Selim

Oricare ar fi concepțiile pe care le avem despre efectele globalizării, nu putem să nu constatăm că aceasta antrenează valuri de transformări sociale și politice importante. Modurile de exercitare, de ancorare și de definire ale puterii sunt astfel profund afectate. Această reconfigurare a scenelor de actualizare a puterii și a ierarhizărilor se citește în cadrul evoluțiilor economice. Pornind de la această observație comună și încercând să prezinte unele dintre repercusiunile sale asupra antropologiei, această carte nu este decât un moment dintr-un parcurs marcat de efortul constant de a gândi lumea prezentă. Această voință de a surprinde și de a înțelege emergența fenomenelor la scară largă ne-a condus pe terenuri puțin frecventate de etnologi: spații rezidențiale urbane cu locuri de producție a căror natură specifică ne obligă să gândim articularea lor cu structurile economice. Astăzi, amplitudinea noilor procese de reglare economică ne incită să revenim la chestiunea economiei în antropologie, care a traversat disciplina cu momente de apogeu și absențe periodice și simptomatice. Faptul că economicul trece în prezent drept un discurs preponderent care acoperă o realitate probabil la fel de hegemonică reprezintă un fel de impuls de a reanaliza diversele elaborări antropológice cărora le-a dat naștere și de a căuta să surprindem în specificul lor diferențele câmpuri de raporturi sociale. În această optică, munca ocupă un loc esențial pentru antropolog, oricare ar fi statutul producției, central sau pe cale de a deveni periferic, în formațiunile socioeconomice avute în vedere.

Economicul – care cunoaște o revenire magistrală, în același timp negativă și pozitivă, pe scena mediatică – este obiectul unor vizuni divergente. Critica se sprijină deseori pe posturi intelectuale de idealizare. Efortul de reabilitare a unei pseudo-autenticități originare a

darului care ar contesta piața este un astfel de exemplu. Un altul se prezintă în revenirile la un antagonism factice între raporturile de rudenie, ca emblemă a cufundării în dependența personalizată, și raporturile de schimb ca exemplu de extracție a legăturii interpersonale. Afirmarea unei atotputernicii sociologice deținătoare a unui adevăr arhitectonic reprezintă de asemenea o ilustrare în acest sens. Încercând să se situeze la distanță față de această matrice polarizată, argumentul dezvoltat aici vizează, mai modest, să ofere instrumente pentru deschiderea antropologică a situațiilor sociale concrete și a mutațiilor rapide ale acestora.

Câteva ipoteze fundamentează acest demers și în special ideea că raporturile dintre o scenă microsocială și cadrul global exterior sunt decisive, idiomurile culturale exprimându-se cu forță lor de introiecție chiar în centrul dispozitivelor economice și politice. Astfel, dacă schimburile economice și materiale reprezintă, firește, unul dintre cele mai simple și imediate obiecte ale unei lecturi antropologice, aceasta din urmă ar fi probabil mai fecundă prin interogarea relațiilor care se țes între ansamblul câmpurilor sociale de inserție și sfera propriei economiei. La un nivel superior, schimbările reprezentării făurite de actorii schimbărilor economice sunt ele însăși o parte importantă din complexitatea acestor schimbări economice.

În această optică, modelele explicative ale impunerii și ale determinării sau, la polul opus, ale închiderii și ale izolării etnografice par serios perimate. Formele de interdependență globală vizibile în cotidian nu prea mai lasă refugii, desigur, în afara celor, pentru aistoriciza, de exemplu, ale fostelor curți regale africane sau asiatiche cu arte distinse, distruse de colonizare, de independență și / sau de naționalizare comunistă. Conservarea lor în scopuri muzeografice sau patrimoniale servește acum unor interese politico-ideologice clare, statele fragilizate de globalizarea economică având mai mult ca oricând nevoie să-și asigure un capital cultural de autohtonizare pentru a se legitima.

Atunci când nu te consideri prea înzestrat cu aptitudini pentru tipul acesta de decriptare, pare enormă sarcina de a căuta să analizezi în același timp capacitatele de autonomie ale actorilor sociali, individuali și colectivi, precum și modurile lor mereu originale de a incor-

pora armăturile și schemele globale care îi înconjoară și le impregnează intimitatea conștientă și inconștientă. Cea mai dificilă este probabil menținerea pe linia de creastă ce constă în vizionarea logicilor care, chiar în sănul mișcărilor și al spațiilor de autonomizare, reprezintă reinjectări de dependență și de alienare: jocul intern nu se dezvăluie atunci decât într-un ansamblu de confruntări în care prezentul, trecutul și viitorul se amestecă precum niște fantome deopotrivă desfigurate și refigurate, dar în toate cazurile de rearticulat.

Pentru că acest exercițiu este demn de interes indiferent de perioada de timp analizată, am ales să republicăm în această lucrare două articole de Gérard Althabe. Cel dintâi tratează semnificațiile multiforme ale banilor în Madagascar în deceniul al şaselea. Acestea ilustrează unul din aspectele întrebărilor ridicate în primul capitol. Cel de-al doilea text se sprijină pe o anchetă efectuată în 1961 în Congo. Cititorul se va cufunda din nou într-o perioadă în timpul căreia s-au confruntat diferite curente etnologice a căror miză poate fi inteligeabilă în sensul dat cadrului de dominare colonială, a cărui ocultare a dus la fabricarea unor himere pe căd de decorative văzute de la distanță, pe atât de imposibil de susținut de aproape. Dacă poate părea straniu să pornim dinspre prezentul cel mai actual pentru a încheia printr-un decalaj de câteva decenii, o facem pur și simplu din rațiuni epistemologice. Textul oferit în concluzie este un fel de lecție de metodă, nu numai despre imbricările economicului și politicului, dar și despre modurile de fabricare a colectivităților servile care populează de altfel în egală măsură lumile capitaliste și comuniste. Acestea suscită în plus un recul deranjant față de producția de sens a bunurilor și a banilor care, în ceasul finanțierizării universurilor, reîzbucnește cu acuitate în tematicile de cercetare. Prezența sa în cartea de față nu vizează deloc să sugereze, nici chiar implicit, că globalizarea capitalismului ar îmbrăca o dimensiune colonială sau imperială, așa cum ar putea părea uneori că o face, adăugând și câteva picături de totalitarism.

Perspectiva adoptată are, dimpotrivă, ca obiectiv constant singularizarea antropologică a momentelor și a microcosmurilor, a subiecțiilor și a instituțiilor, a formelor de dominare și a exilurilor simbolice și imaginare.

Capitolul 1

Retrospective și perspective*

Laurent Bazin și Monique Selim

Economicul în Substanță

În ansamblu, de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, științele economice, dar și filozofia și științele sociale, care se constituie progresiv, sunt orientate de necesitatea de a analiza transformările contemporane ale revoluțiilor industriale europene. Ele își iau ca obiect reflecția asupra nouății radicale a societăților care au apărut astfel, diferențiindu-le de trecutul lor, dar și de societățile „arhaice” sau „primitive” pe care cuceririle coloniale le-au inferiorizat. Cadrele teoretice și categoriile conceptuale ale științelor sociale sunt făurite în acest context, și, dacă pertinența lor a alimentat interogații constante, ele au fost numai parțial reînnostite.

Atunci când reconsideră istoria emergenței capitalismului, punctul de plecare al lui Karl Polanyi nu este tocmai original: *marea transformare* pe care o evidențiază mai întâi este autonomizarea economiei și inventarea instituțiilor consacrate activităților economice: întreprinderea și piața¹. Aportul esențial al lui Polanyi constă fără îndoială în faptul de a fi încercat să surprindă într-o lumină nouă implicațiile teoretice ale acestor concepții împărtășite, confruntându-le

* Prima parte a acestui capitol a apărut, într-o versiune prescurtată, sub titlul „Quelques occurrences économiques en anthropologie” („Câteva ocurențe economice în antropologie”), în *Socio-anthropologie*, nr. 7, 2000, pp. 3-5.

¹ K. Polanyi, *La grande transformation*, Gallimard, Paris, 1983.

îndeosebi cu fenomenele economice descrise de etnologi. Această operație îl face să pună sub semnul întrebării unele instrumente conceptuale fundamentale ale teoriei economice clasice, autorul arătând că, centrate asupra sistemului capitalist, ele nu pot da seama de realitățile care există sau care au existat în contexte diferite. Prin aceasta, perspectivele pe care le deschide se inserează deja într-un demers antropologic (K. Polanyi și-a efectuat lucrările reunind o echipă alcătuită din economisti, istorici și antropologi) și stimulează un avânt al antropologiei economice în anii 1950-60 și după. Reflecțiile sale se axează asupra ambiguității conservării clivajului instituit între capitalism și celealte sisteme economice și retrasează astfel frontiera – împresurând lumea capitalistă – în interiorul căreia un dispozitiv economic situat în afara socialului s-ar conduce după regulile specifice căutării interesului maximal.

Polanyi ajunge la concluziile sale printr-o răsturnare a perspectivelor obișnuite: dacă nu există instituții cu finalitate economică decât în societățile capitaliste, este pentru că în celealte societăți economia este încastrată (*embedded*) în instituții a căror finalitate nu este economică, ci religioasă, politică sau politico-religioasă, spre exemplu. Pornind de la această constatare, sunt întreprinse eforturi pentru a caracteriza diferențele forme de încastrare a economicului în social. În timp ce Mauss¹ întreținea o anumită confuzie teoretizând darul ca „fenomen social total” – confuzie care va permite ulterior ca unele din noțiunile sale, în special cuplul dar / contra-dar, să fie reutilizate în sensul unei ocultări a economicului² –, Polanyi și echipa sa caută să identifice în mod mai sistematic „locul schimbător al economiei” în societăți și în istorie, împietrindu-l însă într-un cadru instituțional³.

¹ M. Mauss, „Essai sur le don”, *Sociologie et anthropologie*, PUF, Paris, 1950, pp. 145-279.

² Începând cu Lévi-Strauss care, reproșându-i lui Mauss că nu a „văzut schimbul” dincolo de tripla obligație a da-a primă-a restituiri, asimilează socialul cu schimbul, sublimându-i dimensiunea simbolică și reducând circulația bunurilor – ca și pe cea a femeilor – la un troc de semne. Cf. C. Lévi-Strauss, „Introduction à l'œuvre de Marcel Mauss”, în *Sociologie et anthropologie*, PUF, Paris, 1950, IX-LII, precum și *Anthropologie structurale*, Plon, Paris, 1958.

³ K. Polanyi & C. Arensberg (ed.), *Les systèmes économiques dans l'histoire et dans la théorie*, Larousse, Paris, 1975.

Unul din aporturile majore ale lui Polanyi este de a fi angajat o reflecție, care va provoca numeroase discuții pe trei mari linii teoretice, asupra naturii înseși a economicului: constatănd că definiția „formală” a economiei în teoria clasică nu se aplică decât sistemului capitalist datorită logicii sale intrinsece (schimburile sunt subordonate unui calcul rațional), el îi opune o definiție „substanțivă”¹, în același timp empirică și mai globală. În fapt, el îi limitează exercițiul la sistemele economice non-capitaliste, renunțând la extinderea valorii critice a concluziilor. Acestea puteau fi ușor reinvestite în instituțiile capitalismului, ale cărui autonomie și finalitate economică – ceea ce este fără îndoială o originalitate a capitalismului – nu înseamnă neapărat că ele se reduc la o mecanică „economică”. Raporturile de muncă, de exemplu, sunt întotdeauna raporturi de dominare, iar Polanyi s-a interesat mult de chestiunea muncii, care reprezenta de două secole o problemă politică gravă, depășind cadrul întreprinderilor. Cât despre modul de funcționare al acestora din urmă, unele lucrări economice începuseră să arate deja din anii treizeci că această funcționare presupunea logici diverse care nu aveau ca finalitate exclusivă profitul maximal². Este însă adevărat că lucrările lui Polanyi și ale echipei sale se concentreză asupra unei teorii a instituționalizării schimbului, a distribuirii și repartizării bogățiilor, lăsând la o parte sistemele de producție.

În ce privește capitalismul, totuși, interogațiile se lovesc de o anumită confuzie între instituții și funcții – pentru a relua termenii prea strâns care M. Godelier îi aplică încă din 1969 la critica unei alte paradigmă – care restrâng reflecțiile la logicile și mizele schimbului din cadrul pieței și la natura raporturilor de piață. Godelier³ reia anumite probleme teoretice ale analizei economice indicate de Polanyi, reexaminându-le într-o orientare marxistă, și propune mai ales o definiție „materialistă” a economicului. Însă, în aceeași lucrare, propunân-

¹ „Procesul instituționalizat de interacțiune dintre om și mediul său înconjurător care se traduce prin furnizarea continuă de mijloace materiale permitând satisfacerea nevoilor”.

² Cf. B. Coriat & O. Weinstein, *Les nouvelles théories de l'entreprise*, Livre de poche, Paris, 1995.

³ M. Godelier, *Rationalité et irrationalité en économie*, Maspéro, Paris, 1969.

du-și să precizeze obiectul unei antropologii economice, Godelier îl circumscrie din start studiului societăților fără piață, domeniu „abandonat de economia politică”. Orice interes potențial pentru întreprindere și piață în societățile contemporane, orice examinare a modurilor de încastrare a economicului în social în chiar sănul societăților capitaliste¹, orice interogație asupra naturii raporturilor angajate dincolo de relația de piață sunt aşadar evacuate în afara câmpului antropologiei și lăsate, la rândul lor, celoralte discipline ale științelor sociale.

Trebuie subliniate aici contradicțiile unei reflecții generale care se organizează în jurul fenomenelor economice având ca punct de plecare o critică a teoriilor economice clasice (privind funcționarea capitalismului), dar care nu face însă decât să consolideze reducerea antropologiei la alogen și „exotic”, menținând prin urmare amputarea unei părți din obiectul disciplinei și limitându-și în mod considerabil interesul pentru celealte științe sociale (și economice), de vreme ce acesta depinde în mare măsură de eficacitatea critică a unei comparații generalizate. Este vorba de o problemă constantă a antropologiei, care se impune în anii 1960-1970 ca un câmp disciplinar rigid în sănul căruia discuțiile privind orientările științifice și instrumentele conceptuale se raportează poate mai puțin la validitatea intrinsecă a ipotezelor și postulatelor care le susțin decât la legitimitatea diferitelor fațete ale clivajului societăți industriale / societăți „primitive” pe care acestea le propun.

Așadar, printre anglofoni, antropologia economică se organizează în jurul dihotomiei reconstruite, dar și păstrate de Polanyi: nefind bine tranșată de acesta din urmă², chestiunea privind domeniul de extindere al paradigmii utilitariste poate fi pusă la infinit. Un curent „formalist” (în terminologia inaugurată de Polanyi) păstrează, în studierea societăților non-capitaliste, ipoteza raționalității și teoria rarității³.

¹ Pentru a relua titlul lucrării lui M. Sahlins evocat mai jos.

² A se vedea prezentarea lui Godelier la traducerea franceză a lucrării lui Polanyi & Arensberg, *op. cit.* Observăm de asemenea că abordarea lui P. Bourdieu prezintă altfel chestiunea interesului (*Le sens pratique*, Minuit, Paris, 1980).

³ Astfel R. Firth, unul dintre primii etnologi care și-au îndreptat atenția asupra „economiei primitive” în cadrul teoriei clasice, insistă în introducerea lucrării *Themes in Economic Anthropology*, din 1967, asupra unui fel de răspuns pentru Polanyi: „Contribuțiile [lucrării] în general presupun acceptarea punctului de

Orientarea „substantivistă” este reluată în special de Marshal Sahlins¹ în studiul „societăților primitive”, pe care le situează la antipozii sistemelor socioeconomice „capitaliste” și din care face din start emblema „societăților de abundență”: schimburile s-ar subordona unor logici absolut ireductibile la căutarea unui interes „economic”. Când își revizuiește poziția angajându-se mai profund în critica „utilitarismelor” (formaliste, funcționaliste, marxiste), Sahlins² încearcă să reînscrie logica practicilor într-o ordine culturală (simbolică) determinantă pentru fiecare societate: o poziție care îl conduce însă la dizolvarea resorturilor și a efectelor economicului. Sahlins situează atunci opoziția dintre societățile occidentale și „societățile primitive” la nivelul locului dominant al producției simbolice (relațiile sociale pentru „societățile primitive”; sistemul economic pentru civilizațiile occidentale): o concluzie în definitiv foarte clasnică și care, în ciuda eforturilor, suprapune dihotomia dintre social și economic antinomiei primitiv / capitalist. Sahlins nu reușește să elucideze, la urma urmei, o contradicție care constă în caracterizarea societăților occidentale prin câteva trăsături ale sistemului lor economic (mod de producție dominant, după terminologia marxistă), negând totodată că acesta din urmă ar fi dominant.

Economiile „tradiționale” și capitalismul

Relativ la distanță față des aceste dezbateri (cu excepția lui Godelier)³, ramura franceză a disciplinei este marcată de iruperea unei

vedere conform căruia logica rarității este operantă pentru tot evantaiul fenomenelor economice și că,oricăd de profundă și complexă ar fi influența factorilor sociali, noțiunile «economie» și «a economisirii» nu se deosebesc în mod fundamental” (R. Firth [ed.1], *Themes in Economic Anthropology*, ASA monographs 6, Tavistock, Londra, 1967, p. 4).

¹ M. Sahlins, *Age de pierre, âge d'abondance. L'économie des sociétés primitives*, Gallimard, Paris, 1976.

² M. Sahlins, *Au cœur des sociétés. Raison utilitaire et raison culturelle*, Gallimard, Paris, 1980.

³ Dezbaterea asupra raționalității s-a perpetuat în sociologie și economie mai degrabă decât în antropologie. Ipoteza raționalității – simplă sau modulată ca o